

*Artur Jan Kukuła**

Uwarunkowania współpracy gospodarczej między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Wspólnotami Europejskimi w przededniu transformacji ustrojowej w Polsce (1985–1990)

1. Wstęp

Stosunki Polski (Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej)¹ z państwami zachodnimi po II wojnie światowej zostały drastycznie ograniczone ze względu na system polityczny narzucony Polsce przez Związek Radziecki. W wymiarze gospodarczym stosunki te były uwarunkowane członkostwem Polski w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (od 1949 r.). RWPG była organizacją opartą na zasadach odmiennych niż zasady wolnorynkowe i aż do początku lat 90. XX w. stanowiła narzędzie politycznej oraz ekonomicznej rywalizacji Związku Radzieckiego z wolnym, demokratycznym światem. Polska Rzeczpospolita Ludowa, tak jak pozostałe państwa Europy Środkowo-Wschodniej znajdujące się w radzieckiej strefie wpływów, przez kilkadziesiąt lat nie mogła prowadzić suwerennej polityki zagranicznej i gospodarczej, a w związku z tym swobodnie rozwijać stosunków handlowych z Zachodem. Do zmiany tej niekorzystnej dla Polski sytuacji przyczynił się dopiero upadek komunizmu oraz bankructwo systemu centralnie sterowanej gospodarki socjalistycznej.

Początki ściślejszej współpracy PRL z państwami członkowskimi Wspólnot Europejskich przypadają na drugą połowę lat 80. XX w. Poprawa sto-

* Dr **Artur Jan Kukuła** – współpracownik naukowy oraz wykładowca w Zakładzie Samorządów i Polityki Lokalnej na Wydziale Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

¹ Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) – nazwa państwa polskiego obowiązująca od 22 lipca 1952 r. do 31 grudnia 1989 r.

sunków z państwami zachodnimi stała się możliwa dopiero po zmianach w kierownictwie Związku Radzieckiego, do których doszło po śmierci Leonida Breżniewa (10 grudnia 1982 r.) oraz jego następców – Jurija Andropowa (9 lutego 1984 r.) i Konstantina Czernienki (10 marca 1985 r.), zdecydowanych przeciwników reformowania systemu komunistycznego, kontynuujących rządy sowieckie nastawione na konfrontację z Zachodem. 11 marca 1985 r., przywództwo ZSRR objął należący do młodszego pokolenia komunistów radzieckich zwolennik łagodniejszej formy komunizmu Michaił Gorbaczow. Do podjęcia reform państwa radzieckiego skłoniła Rosjan pogarszająca się sytuacja ekonomiczna zarówno w Kraju Rad, jak i w całym bloku wschodnim, będąca w dużej mierze następstwem kosztownego wyścigu zbrojeń w którym uczestniczył Związek Radziecki oraz jego państwa satelickie. Zapoczątkowana przez Gorbaczowa *pieriestrojka* doprowadziła w niedługim czasie do wyraźnego ocieplenia stosunków na linii Wschód – Zachód. Polska, która znajdowała się wówczas w bardzo trudnej sytuacji gospodarczej, również potrzebowała reform. Duża część kierownictwa rządzącej niepodzielnie w PRL Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z zadowoleniem przyjęła poprawę stosunków między Związkiem Radzieckim i Zachodem, licząc na ożywienie kontaktów gospodarczych z państwami kapitalistycznymi, w tym z państwami członkowskimi Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Współpraca ta, szczególnie zaś pomoc gospodarcza Zachodu, na którą wówczas poważnie liczone, wydawały się jedynym ratunkiem dla przeżywającej głęboki kryzys gospodarki PRL-owskiej. Dzięki normalizacji stosunków politycznych między Wschodem i Zachodem Polska mogła w 1989 r. podpisać pierwszą umowę handlowo-gospodarczą z EWG. Dała ona początek normalnej, nie obciążonej już względami natury politycznej oraz ideologicznej, współpracy ze Wspólnotami w wielu dziedzinach. Przełomowym momentem w najnowszych dziejach Polski okazał się rok 1989, w którym przeprowadzono pierwsze w powojennej historii kraju wolne wybory (4 i 18 czerwca). Umowa między PRL i EWG, a także zapoczątkowany przez porozumienie Okrągłego Stołu proces transformacji politycznej i gospodarczej Polski, wytyczyły ostatecznie kierunek przemian, który doprowadził do zmiany ustroju państwa polskiego i nawiązania przez Polskę ścisłej współpracy ze Wspólnotami Europejskimi.

Zagadnienie współpracy handlowej między PRL i państwami członkowskimi Wspólnot Europejskich przed 1989 r. oraz we wczesnych latach 90. XX w. jest zagadnieniem bardzo ważnym dla zrozumienia genezy oraz początkowego przebiegu transformacji politycznej i gospodarczej w Polsce. Stało się ono przedmiotem opracowań wielu autorów zarówno w kraju, jak i za granicą, rozpatrujących je z punktu widzenia takich

nauk jak historia, ekonomia czy prawo. Podejmowali je m.in.: Elżbieta Kawecka-Wyrzykowska², Zbigniew M. Doliwa-Klepacki³, Antoni Marszałek⁴, Ewa Latoszek⁵, Andrzej Podraza⁶, Neill Nugent⁷ i Desmond Dinan⁸. Celem artykułu jest prezentacja politycznych oraz ekonomicznych uwarunkowań polskiej transformacji ustrojowej w jej początkowej fazie, podkreślająca kluczowe znaczenie współpracy ze Wspólnotami Europejskimi dla powodzenia polskich reform ustrojowych.

2. Polityczne i gospodarcze uwarunkowania współpracy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ze Wspólnotami Europejskimi przed 1989 r.

Podstawowe znaczenie w kontaktach PRL z państwami zachodnimi przed 1989 r. odgrywały sprawy handlowe. Rozwijanie współpracy gospodarczej z państwami członkowskimi EWG było utrudnione z jednej strony stanem ówczesnych stosunków politycznych między Wschodem i Zachodem, z drugiej zaś strony rozbieżnościami natury ekonomicznej

² E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi od 1989 roku*, Warszawa: SGH, Instytut Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych 1997; tenże, *Runda urugwajska GATT i jej znaczenie dla Polski*, Warszawa: SGH, Instytut Gospodarki Światowej 1991; tenże, *Zmiany w dostępie do rynku EWG w świetle umowy o handlu oraz współpracy handlowej i gospodarczej między Polską i EWG*, „Studia i Materiały” (Wyd. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego), Nr 10/1989.

³ Z.M. Doliwa-Klepacki, *Europejska integracja gospodarcza*, Białystok: Temida II 1996; tenże, *Wspólnoty Europejskie*, Białystok: Temida II 2000; *Integracja europejska (Łącznie z uczestnictwem Polski w Unii Europejskiej i Konstytucją dla Europy)*, Białystok: Temida II 2005.

⁴ A. Marszałek, *Planowanie i rynek RWPG. Geneza niepowodzenia*, Łódź: Wydawnictwo Uniw. Łódzkiego 1993; tenże, *Integracja ekonomiczna krajów RWPG a stosunki międzynarodowe*, Łódź: Wydawnictwo Uniw. Łódzkiego 1991; *Z historii europejskiej idei integracji międzynarodowej*, Łódź: Wydawnictwo Uniw. Łódzkiego 1996.

⁵ E. Latoszek, *Podmiotowość prawna Wspólnoty Europejskiej i jej kompetencje w zakresie zewnętrznych stosunków umownych*, Warszawa: Elipsa 1999; tenże, *Polityka traktatowa Wspólnoty Europejskiej wobec europejskich krajów nieczłonkowskich*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 1999; *Integracja europejska. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza” 2007.

⁶ A. Podraza, *Stosunki polityczne i gospodarcze Wspólnoty Europejskiej z państwami Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin: Red. Wyd. KUL 1996; *Unia Europejska a Europa Środkowa i Wschodnia*, Lublin: Red. Wyd. KUL 1997.

⁷ N. Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, London: Pelgrave Mac Millan 2006.

⁸ D. Dinan, *Ever closer Union? An introduction to the European Community*, London: Mc. Millan Press 2005.

występującymi między EWG i RWPG. Dodatkowym utrudnieniem we wzajemnych stosunkach był brak oficjalnego porozumienia między wymienionymi organizacjami gospodarczymi, w związku z czym nie mogło być mowy o planowej i efektywnej współpracy. Stosunki gospodarcze PRL oraz pozostałych państw socjalistycznych z państwami kapitalistycznymi aż do końca drugiej połowy lat 80. XX w. odzwierciedlały chłodne relacje między Wschodem i Zachodem, jakie panowały w epoce zimnowojennej.

Pierwsze umowy dotyczące współpracy handlowej PRL z państwami członkowskimi Wspólnot Europejskich zawarto w drugiej połowie lat 60. Obejmowały one eksport niektórych towarów do państw Europy Zachodniej, w szczególności artykułów rolnych.⁹ Na początku lat 70. XX w. kierownictwo Związku Radzieckiego postanowiło zrewidować swój negatywny stosunek do państw członkowskich Wspólnot Europejskich. Zmiana ta była podyktowana przede wszystkim względami natury ekonomicznej. Przywódcy ZSRR liczyli na znaczący wzrost wymiany handlowej z Zachodem, mający wzmocnić gospodarkę Kraju Rad oraz poprawić sytuację ekonomiczną całego bloku wschodniego.¹⁰

Nawiązywanie bliższej współpracy między państwami socjalistycznymi i państwami członkowskimi EWG natrafiało od początku na liczne trudności, wynikające przede wszystkim z istniejących między nimi różnic natury politycznej, ideologicznej, a więc i sprzecznych interesów. Przywódcy państw członkowskich EWG byli świadomi politycznej oraz gospodarczej dominacji Związku Radzieckiego w obozie socjalistycznym oraz w RWPG. Z tego powodu EWG celowo forsowała koncepcję zacieśniania kontaktów nie tyle z organizacją RWPG, ile z jej poszczególnymi członkami, na co oczywiście nie godziła się strona radziecka. Przedstawiciele Wspólnot Europejskich twierdzili przy tym, że RWPG, pod względem prawnym, nie posiadała kompetencji do zawierania wiążących umów dotyczących współpracy gospodarczej w imieniu własnych państw członkowskich. W listopadzie 1974 r. Komisja Wspólnot przedstawiła kierownictwu RWPG propozycję porozumień bilateralnych z poszczególnymi

⁹ Pierwsze porozumienie handlowe z 1965 r. dotyczyło eksportu polskich jaj, kolejne, z 1968 r. drobiu bitego. W zamian za utrzymanie przez polskich eksporterów atrakcyjnych cen wym. artykułów, Wspólnoty zrezygnowały z pełnego obciążenia tych produktów opłatami wyrównawczymi, zob.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami*, s. 4.

¹⁰ Na temat polityki handlowej EWG zob., M. Ciepiewska, B. Mucha-Leszko, *Integracja Europejska. Droga do unii ekonomicznej i monetarnej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1994, s. 54–58.

mi państwami socjalistycznymi.¹¹ W lutym 1975 r. odbyło się w Moskwie pierwsze oficjalne spotkanie przedstawicieli EWG i RWPG poświęcone przyszłości wzajemnych stosunków gospodarczych. W 1976 r. decyden-
ci RWPG przedstawili swoje, zasadniczo różniące się od propozycji Wspólnot stanowisko, zgodnie z którym współpraca gospodarcza miała się odbywać na szczeblu organizacji gospodarczych EWG – RWPG, nie zaś między Wspólnotami Europejskimi i poszczególnymi państwami socjalistycznymi. Nieufność strony radzieckiej wobec Zachodu była podstawową barierą przy nawiązywaniu bliższych kontaktów między wymienionymi organizacjami gospodarczymi. Pogłębienie ich współpracy mogło w istotnym stopniu przyczynić się do ożywienia gospodarek państw obozu socjalistycznego w latach 70.¹²

Lata 70. XX w. były ważnym okresem w stosunkach handlowych PRL z EWG. W 1975 r., na skutek wprowadzenia przez Wspólnoty od 1 stycznia 1975 r. jednolitej polityki handlowej wobec państw socjalistycznych, przestały obowiązywać wcześniejsze umowy handlowe. Polityka ta znalazła się w gestii Komisji Wspólnot mającej reprezentować w tej dziedzinie wszystkie państwa członkowskie EWG.¹³ W bloku wschodnim panowało wówczas przekonanie, że swobodne rozwijanie kontaktów handlowych z państwami EWG nie będzie możliwe do chwili ułożenia prawidłowych stosunków między organizacjami EWG i RWPG. Wspólnoty Europejskie proponowały negocjowanie umów handlowo-gospodarczych z poszczególnymi państwami socjalistycznymi, na co ciągle nie chciał się zgodzić Związek Radziecki. Różnicę stanowisk dotyczących zasad współpracy wymienionych organizacji gospodarczych pogłębiło militarne zaangażowanie się ZSRR w długą i kosztowną wojnę w Afganistanie (1979 r.). Wydarzenia 1980 i 1981 r. w Polsce pokazały, że w bloku wschodnim istnieje zarzewie poważnego kryzysu politycznego i społecznego. Brutalna próba stłumienia przez władze PRL demokratycznych aspiracji polskiego społeczeństwa, którą był wprowadzony 13 grudnia 1981 r. stan wojenny, pogorszyła i tak nie najlepsze stosunki między Wschodem i Zachodem. 23 grudnia 1981 r. prezydent Stanów

¹¹ Zob.: A. Podraza, *Stosunki polityczne i gospodarcze*, s. 75.

¹² Zob.: B. Lippert, *EC-CMEA relations – normalisation and beyond* w: *Europe's global links. The European Community and inter regional cooperation*, ed. G. Edwards, E. Regelsberger, London 1990, s. 121–122.

¹³ Jak pisze E. Kawecka-Wyrzykowska „[...] substytutem wygasłych wówczas umów handlowych z krajami EWG stały się umowy o współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej, które Polska podpisała w latach 70. ze wszystkimi członkami EWG. Z istoty swojej w bardzo ograniczonym zakresie uchroniły one interesy handlowe Polski” (E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami*, s. 4–5).

Zjednoczonych Ronald Reagan wprowadził ograniczone sankcje gospodarcze wobec PRL.¹⁴

Wydarzenia polityczne w Polsce z początku lat 80. skutecznie zahamowały podjęte w poprzedniej dekadzie próby normalizacji współpracy handlowej i gospodarczej między RWPG i EWG. Sytuacja międzynarodowa, w tym sankcje Zachodu zastosowane wobec PRL, wpłynęły niekorzystnie na bilans wymiany handlowej Polski z państwami kapitalistycznymi. Pogorszyło to jeszcze bardziej sytuację gospodarczą kraju. Na poprawę klimatu politycznego, niezbędnego do ułożenia poprawnych relacji między EWG i RWPG, trzeba było czekać aż do połowy lat 80., a konkretnie do momentu przejęcia władzy w Związku Radzieckim przez ekipę reformatorów pod wodzą Michaiła Gorbaczowa. Zainicjowana przez nowe kierownictwo ZSRR *periestrojka* umożliwiła przywódcom świata zachodniego zmianę dotychczasowej polityki zarówno wobec Związku Radzieckiego, jak i jego państw satelickich. Było to szczególnie ważne w obliczu narastających problemów gospodarczych w obozie socjalistycznym.

PRL była ważnym elementem składowym bloku wschodniego oraz jego zbrojnego ramienia, którym był Układ Warszawski. Na pozycję Polski wpływały m.in.: jej położenie geograficzne, liczba ludności, posiadane bogactwa naturalne oraz potencjał militarny. W zachodnich sferach politycznych i gospodarczych nie mniej ważne było to, że Polska stanowiła potencjalnie wielki rynek zbytu dla większości towarów produkowanych na Zachodzie, w tym w państwach członkowskich EWG. Znaczenie Polski dla Zachodu wzrosło jeszcze bardziej pod koniec lat 80. XX w. wobec stopniowego ocieplania się stosunków Wschodu z Zachodem i spodziewanego w związku z tym zacieśnienia współpracy handlowej państw zachodnich z państwami socjalistycznymi. Zachodnie firmy poważnie liczyły na opanowanie w przyszłości olbrzymiego rynku zbytu w Polsce. Z wymienionych, a także z innych powodów, przywódcy Wspól-

¹⁴ Wprowadzone przez USA sankcje gospodarcze objęły także Związek Radziecki. Radykalne działania władz amerykańskich spotkały się z dezaprobatą państw członkowskich Wspólnot Europejskich, które nie chciały narażać swoich i tak napiętych stosunków z państwami bloku wschodniego, a zwłaszcza ze Związkiem Radzieckim. Przedstawiciele Wspólnot zdawali też sobie sprawę z tego, że trudna sytuacja gospodarcza w państwach socjalistycznych w wyniku sankcji jeszcze bardziej pogorszy się, co mogło wywołać przeciwnie do oczekiwanych skutki. Sankcje, choć skierowane wobec władz komunistycznych, uderzały przede wszystkim w gospodarkę, a przez to w zwykłych obywateli. W omawianym okresie w państwach zachodnich rozpoczęto organizowanie zakrojonej na wielką skalę akcji pomocy humanitarnej dla polskiego społeczeństwa. Pomoc ta ułatwiała Polakom przetrwanie najtrudniejszych lat kryzysu gospodarczego.

not bacznie przyglądali się rozwojowi sytuacji politycznej w PRL. Po wprowadzeniu 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego, nastroje społeczne w Polsce w kolejnych latach uległy względnemu uspokojeniu. Na krótki okres osłabło też zainteresowanie Polską na Zachodzie. Powróciło ono jednak ze zdwojoną siłą w drugiej połowie dekady, w związku z tragiczną sytuacją gospodarczą Polski oraz pogorszeniem nastrojów społecznych w kraju, na co znacząco wpływały sankcje gospodarcze Stanów Zjednoczonych. Zastosowane w niedługim czasie po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego sankcje kierowane były przeciwko komunistycznym władzom PRL, w praktyce jednak godziły w pogrążoną w głębokim kryzysie gospodarkę oraz w polskie społeczeństwo.

Przełamanie izolacji PRL na arenie międzynarodowej zbiegło się z poprawą stosunków politycznych między Wschodem i Zachodem oraz normalizacją kontaktów gospodarczych między EWG i RWPG. Na posiedzeniach Parlamentu Europejskiego oraz Rady Wspólnot 24 października 1985 r. oraz 27 października 1986 r. Wspólnoty uzgodniły ostatecznie cele swojej dalszej polityki wobec państw socjalistycznych. Współpraca EWG i RWPG miała się odbywać równoległe z zacieśnianiem stosunków politycznych i gospodarczych Wspólnot z poszczególnymi państwami obozu socjalistycznego.¹⁵ Komisarz Willy de Clercq zaproponował, aby współpraca gospodarcza z państwami socjalistycznymi opierała się na zasadzie dyferencjacji i była dostosowywana do możliwości poszczególnych krajów. 11 grudnia 1986 r. Parlament Europejski opowiedział się za zrewidowaniem dotychczasowych stosunków z PRL i zaproponował otwarcie negocjacji w sprawie szerokiego porozumienia dotyczącego wzajemnej współpracy i to nie tylko w wymiarze gospodarczym.¹⁶ W lutym 1987 r. Stany Zjednoczone Ameryki zniosły ostatnie sankcje gospodarcze nałożone w 1981 r. na PRL.

Polskie władze odpowiedziały pozytywnie na propozycje zacieśnienia współpracy ze Wspólnotami Europejskimi. Z powodów politycznych jednak odnoszono się do nich początkowo z pewnym dystansem. Uwarunkowania natury politycznej, ideologicznej, były nadal poważną przeszkodą dla pełnej normalizacji stosunków PRL z państwami zachodnimi. Powściągliwość tę trudno było jednak zachowywać w nieskończoność władzom PRL z powodu narastających problemów gospodarczych. Podczas rozmów przedstawicieli PRL i EWG, które odbyły się we wrześniu 1987 r.,

¹⁵ Zob.: J. Maslen, *The European Community's relations with the state-trading countries of Europe 1984–1986*, w: „Yearbook of European Law” 1986, ed. F.G. Jacobs, Oxford 1987, s. 339 i nast.

¹⁶ „Agence Europe”, 13.12.1986.

strona polska zaproponowała zawarcie ze Wspólnotami układu dotyczącego szerokiej współpracy gospodarczej.¹⁷ Ze zmieniającym się podejściem władz PRL do współpracy z Zachodem, zwłaszcza w wymiarze gospodarczym, zgodny był przygotowany w 1986 r. rządowy dokument strategiczny – Narodowy Plan Społeczno-Gospodarczy na lata 1986–1990.¹⁸ Współpracę gospodarczą z Zachodem miał koordynować nowo powołany w październiku 1987 r. urząd Ministra Współpracy Gospodarczej z Zagranicą (Dz.U. Nr 33/1987, poz. 176). Gotowość Polski do zawarcia porozumienia z EWG, sygnalizowana wyraźnie przez władze PRL w 1987 r., została przyjęta z pewną rezerwą przez część gremiów kierowniczych Wspólnot Europejskich. Początkowo EWG skłonna były zaproponować Polsce zwykłą umowę handlową dotyczącą wymiany artykułów rolnych i przemysłowych. Ostrożność niektórych przedstawicieli EWG wynikała z obaw, że wprowadzane w Polsce zmiany, zwłaszcza reformy rynkowe, mogą mieć jedynie charakter kosmetyczny.¹⁹

Tymczasem sytuacja ekonomiczna Polski dramatycznie się pogarszała: „*gospodarka była w stanie ruiny – puste półki w sklepach, szalejąca inflacja, całkowita dezorganizacja finansów publicznych i katastrofalne zadłużenie zewnętrzne*”.²⁰ Większość polskich przedsiębiorstw w tamtym czasie nastawiona była przede wszystkim na współpracę z odbiorcami towarów z państw socjalistycznych. Kryzys gospodarczy w obrębie RWPG, a także stopniowy rozpad bloku wschodniego, doprowadziły pod koniec lat 80. XX wieku do dramatycznego pogorszenia się sytuacji polskich firm i w konsekwencji do upadku wielu z nich. Władze PRL zdawały sobie sprawę z beznadziejności ówczesnej sytuacji. Były świadome, że konieczne jest dokonanie daleko idących zmian w ustroju oraz polityce gospodarczej państwa. Większość kierownictwa rządzącej nadal niepodzielnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zdawała sobie sprawę, że wszelkie próby naprawiania systemu socjalistycznego są bezcelowe i wraz z upływającym czasem jedynie pogarszają sytuację go-

¹⁷ Zob.: A. Podraza, *Stosunki polityczne i gospodarcze*, s. 166.

¹⁸ Przewidywał on dążenie do „*normalizacji stosunków na zasadach równouprawnienia i wzajemnych korzyści [...] intensyfikowania przedsięwzięć handlowych i przemysłowych zmierzających do oparcia współpracy na zasadach kontraktów i porozumień wieloletnich*” oraz „*aktywizowanie stosunków z firmami [...] w wyniku wprowadzenia przepisów prawnych umożliwiających tworzenie na terenie PRL przedsiębiorstw mieszanych z udziałem kapitału zagranicznego*” (Dz.U., Nr 45/1986, poz. 224).

¹⁹ Por.: Polska: *Reforma, Dostosowanie i Wzrost* (Raport Główny Banku Światowego), Warszawa: Interpress 1988, s. 4–17.

²⁰ D.K. Rosati, *Polska droga do rynku*, Warszawa: Polskie Wyd. Ekonom. 1998, s. 15.

spodarczą i społeczną państwa.²¹ Potrzebne były radykalne posunięcia reformatorskie, a nie zmiany o charakterze kosmetycznym. Jediną szansą dla przeżywającej głęboki kryzys gospodarki PRL-owskiej była jej gruntowna przebudowa, odejście od systemu gospodarki centralnie sterowanej i oparcie jej na zdrowych zasadach wolnorynkowych. Kluczowe znaczenie dla podejmowanych wówczas w PRL reform gospodarczych miało zacieśnianie współpracy z rozwiniętymi państwami Zachodu.²²

Rozpoczęcie reformy ustroju gospodarczego PRL, państwa, które od blisko pół wieku było państwem totalitarnym, całkowicie podporządkowanym Związkowi Radzieckiemu, musiało poczekać na odpowiedni klimat polityczny. Pojawił się on wraz z poprawą stosunków między Wschodem i Zachodem, do której doszło pod koniec lat 80. na fali *perestrojki* Gorbaczowa. 25 czerwca 1988 r. podpisano w Luksemburgu Wspólną Deklarację, która zakończyła toczony od dłuższego czasu negocjacje dotyczące współpracy między EWG i RWPG²³. Było to porozumienie o doniosłym znaczeniu politycznym. Deklaracja luksemburska przyniosła zasadniczy zwrot w dotychczasowych stosunkach konkurujących ze sobą wielkich organizacji gospodarczych, które reprezentowały odmienne systemy polityczne i ekonomiczne. Ustanowiła ona oficjalne stosunki EWG z RWPG. Według ówczesnego przewodniczącego Komisji Wspólnot Europejskich, Jacques'a Delors'a, porozumienie z Luksemburga kończyło specyficzny rozdział w powojennej historii Europy, w którym stosunki między państwami zachodnimi a ich sąsiadami ze środkowej i wschodniej części Starego Kontynentu w praktyce nie istniały. Podpisując porozumienie, przedstawiciele RWPG uznali ostatecznie Wspólnoty Europejskie zarówno pod względem terytorialnym, jak i posiadanych przez nie kompetencji.

Podpisanie porozumienia między RWPG i EWG przywitano z wielkimi nadziejami we wszystkich państwach socjalistycznych. Nie uregu-

²¹ Zob.: L. Balcerowicz, *Wolność i rozwój. Ekonomia wolnego rynku*, Kraków: „Znak” 1995, s. 381–385, zob. też: P.J.H. Schröder, *Rozszerzenie na Wschód – nowe wyzwanie w: Ekonomiczne aspekty integracji europejskiej*, red. J.D. Hansen, Kraków: Oficyna Ekonomiczna 2003, s. 227.

²² Zob.: *Polityka gospodarcza*, red. B. Winiarski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.

²³ Ze strony wspólnotowej deklarację podpisali: minister spraw zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec Hans Dietrich Genscher oraz komisarz EWG ds. stosunków zewnętrznych Willy de Clercq, a w imieniu RWPG: pierwszy wicepremier Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej Rudolf Rohliczek, jako przewodniczący Komitetu Wykonawczego RWPG, oraz sekretarz RWPG Wacław Syczow.

lowane stosunki między wymienionymi organizacjami gospodarczymi były największą przeszkodą w rozwijaniu harmonijnej, mogącej przynieść wzajemne korzyści współpracy. 20 września 1988 r. PRL ustanowiła oficjalne stosunki dyplomatyczne z EWG.²⁴ W grudniu 1988 r. Komisja Wspólnot zwróciła się do Rady o zgodę na rozpoczęcie negocjacji dotyczących nawiązania ściślejszej współpracy gospodarczej z Polską. Komisja opowiedziała się wtedy za ograniczonym porozumieniem handlowym (zakładającym jedynie wzajemną liberalizację handlu).²⁵ Po niespełna dwóch miesiącach, w lutym 1989 r., Rada wyraziła zgodę na propozycję Komisji, upoważniając ją do oficjalnego rozpoczęcia negocjacji w sprawie układu dotyczącego handlu oraz współpracy gospodarczej z PRL.

3. Umowa w sprawie współpracy handlowej i gospodarczej PRL z EWG

20 lutego 1989 r. Rada Wspólnot Europejskich po blisko trzech miesiącach konsultacji upoważniła Komisję do oficjalnego rozpoczęcia negocjacji z Polską Rzeczpospolitą Ludową w sprawie porozumienia dotyczącego handlu oraz współpracy gospodarczej. Komisja, jak już wspomniano, nie była początkowo zadowolona z tempa oraz skali wprowadzanych w Polsce reform politycznych i gospodarczych. Jeszcze na rok przed podpisaniem porozumienia, jej urzędnicy obstawali za zawarciem z PRL jedynie ograniczonego porozumienia handlowego. Zupełnie inaczej wyglądała podpisana już umowa handlowo-gospodarcza EWG z rządem Węgier (26 września 1988 r.), będąca pierwszym szerokim porozumieniem gospodarczym zawartym przez Wspólnoty z państwem socjalistycznym. Stała się ona porozumieniem modelowym, wzorcem dla późniejszych umów tego typu zawieranych z pozostałymi państwami obozu socjalistycznego, w tym także z PRL. Przedstawiciele Wspólnot dość długo nie chcieli się zgodzić, aby umowa, którą zamierzano zawrzeć

²⁴ Zob.: K. Popowicz, *Historia integracji europejskiej*, Warszawa: SGH 2006, s. 284.

²⁵ Zob.: „Bulletin of the European Communities” no. 12/1988, pkt 2.2.35. Komisja Wspólnot podczas negocjacji z państwami członkowskimi RWPG trzymała się zasady indywidualnego podejścia do każdego z tych państw. Najszerze porozumienie wynegocjowano z Węgrami, których reformy rynkowe zostały wówczas najwyżej ocenione przez urzędników wspólnotowych. Niektórzy przedstawiciele Wspólnot byli wówczas przeciwni zawieraniu podobnego porozumienia z Polską, zob.: Z.M. Doliwa-Klepacki, *Wspólnoty Europejskie. Analiza oraz wybrane dokumenty*, Białystok: Temida II 1993, s. 119.

z PRL miała podobny zakres do umowy węgierskiej. Proces demokratyzacji kraju, a także wprowadzane reformy gospodarcze sprawiły jednak, że wątpliwości urzędników Komisji szybko przestały być zasadne.

Przełomowym rokiem dla transformacji politycznej i gospodarczej Polski okazał się rok 1989, w którym przeprowadzone zostały wolne wybory. Szefowie dyplomacji państw członkowskich Wspólnot, przyglądając się rozwojowi wypadków w Polsce, zdecydowali o rozszerzeniu przygotowywanej umowy handlowo-gospodarczej. Komisja Wspólnot w porozumieniu z Radą dołączyła do projektu porozumienia dwa ważne ustalenia. Pierwsze określało ostateczną datę zniesienia ograniczeń ilościowych polskiego importu, drugie natomiast rozszerzało zakres współpracy handlowej dotyczącej artykułów rolnych. Sprawa dostępu polskich produktów rolnych do rynku wspólnotowego była najtrudniejszym zagadnieniem negocjacyjnym.²⁶ W maju 1989 r. przedstawiciele Komisji odwiedzili Polskę, aby na miejscu zapoznać się z funkcjonowaniem polskiego rynku rolnego. W efekcie tej wizyty sporządzili listę dziesięciu artykułów rolnych z Polski, które mogły być swobodnie eksportowane do państw członkowskich EWG.²⁷ Biorąc pod uwagę fakt, że w obrębie EWG wspólny rynek artykułów rolnych funkcjonował wówczas z dużymi trudnościami, dopuszczenie polskich produktów było wyraźnym gestem Wspólnot wobec Polski oraz zachętą do kontynuowania reform gospodarczych.

Oprócz intensyfikacji wymiany handlowej równie ważne dla Wspólnot Europejskich było finansowe wsparcie procesu polskiej transformacji ustrojowej. Nie można zapominać, że zarówno Polska, jak i pozostałe państwa obozu socjalistycznego znajdowały się ciągle pod silnym wpływem Związku Radzieckiego.²⁸ Po przeprowadzeniu wolnych wyborów w czerwcu 1989 r.²⁹, Polska otworzyła w Brukseli przedstawicielstwo dyplomatyczne przy Wspólnotach Europejskich (lipiec 1989 r.).

²⁶ Zob.: A. Podraza, *Stosunki polityczne i gospodarcze*, s. 168.

²⁷ Chodziło o: bydło opasowe, owce, konie, mięso końskie, bekon oraz niektóre gatunki owoców.

²⁸ Świadczy o tym choćby fakt, że ostatnie oddziały Armii Radzieckiej wycofały się z Polski dopiero 16 września 1993 r.

²⁹ Wybory parlamentarne, przeprowadzone 4 i 18 czerwca 1989 r., były częściowo wolnymi wyborami. Były one efektem porozumienia kończącego obrady Okrągłego Stołu (5.IV.1989 r.). W ich wyniku wyłoniony został tzw. sejm kontraktowy. Jak ustalono, wybory do Senatu miały być całkowicie wolne i demokratyczne. W Sejmie natomiast tylko 35% miejsc (161 mandatów) mogło być obsadzonych w wolnych wyborach, reszta została zagwarantowana dla kandydatów z PZPR i jej partii sojuszniczych (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne) oraz tolerowanych przez władze komunistyczne stronnictw katolickich (Stowarzyszenie PAX, Unia Chrześcijańsko-Społeczna, Polski Związek Katolicko-Społeczny).

Pierwszym ambasadorem Polski przy Wspólnotach został Jan Kułakowski. Negocjacje w sprawie umowy handlowo-gospodarczej z EWG szybko dobiegły końca. 19 września 1989 r. podpisano w Warszawie długo oczekiwaną, kluczową dla przemian gospodarczych w Polsce –Umowę między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Europejską Wspólnotą Gospodarczą w sprawie handlu oraz współpracy handlowej i gospodarczej.

3.1. Charakterystyka i cele umowy

W tytule umowy z 19 września 1989 r. pojawiają się słowa „handel” oraz „współpraca handlowa”, oddzielone od „współpracy gospodarczej”.³⁰ Zapis taki miał odpowiadać ówczesnemu zakresowi kompetencji EWG do reprezentowania państw członkowskich Wspólnoty na forum międzynarodowym. EWG posiadała wówczas uprawnienia do prowadzenia polityki handlowej w imieniu poszczególnych państw członkowskich Wspólnot Europejskich, lecz nie miała ich w odniesieniu do innych dziedzin wchodzących w zakres szeroko rozumianej współpracy gospodarczej. Dziedziny te pozostawały w gestii poszczególnych członków Wspólnot Europejskich. Wobec powyższego, w dokumencie trzeba było oddzielić współpracę handlową od współpracy gospodarczej. Umowa składała się z Preambuły oraz czterech rozdziałów: I. Handel i współpraca handlowa, II. Współpraca gospodarcza, III. Komisja Mieszana, IV. Przepisy ogólne i końcowe.

W Preambule dokumentu wyeksponowany został zasadniczy cel porozumienia, którym było stworzenie korzystnych warunków dla „*harmonijnego rozwoju i dywersyfikacji obrotów handlowych, jak również promocji współpracy handlowej i gospodarczej na zasadach równości, niedyskryminacji, dwustronnych korzyści i wzajemności*”.³¹ Stronie polskiej zależało przede wszystkim na przezwyciężeniu trudności oraz likwidacji barier, które do tej pory niekorzystnie wpływały na bilans współpracy handlowej z EWG. W dokumencie zapisano, że należy nadać nowy impuls stosunkom handlowym między Polską i Wspólnotami. Dla podkreślenia międzynarodowej pozycji Polski, a także licząc na wykorzystanie przez Polskę pomocy finansowej z Zachodu, w Preambule dokumentu wskazano na status PRL w Międzynarodowym Funduszu Walutowym i Banku Światowym.³² Oprócz celu głównego, w Umowie wymieniono szereg ważnych celów szczegółowych: 1. zniesienie w ciągu pięciu lat dyskry-

³⁰ Dz.U. Nr 38/1990, poz. 214.

³¹ Dz.U. Nr 38/1990, poz. 214.

³² Zob.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami*, s.7; Dz.U. Nr 38/1990, poz. 214.

minacji polskich towarów na rynkach państw członkowskich EWG (kwestia ograniczeń ilościowych), 2. stworzenie warunków ułatwiających wymianę handlową z państwami EWG (m.in. poprzez wymianę informacji, działania promocyjne oraz wprowadzenie nowych regulacji prawnych wspierających rozwój tej wymiany), 3. systematyczną współpracę w podstawowych dziedzinach (m.in. naukowo-technicznej oraz kształcenia wysoko wykwalifikowanych kadr dla gospodarki), 4. wspieranie wolnorynkowych przekształceń polskiej gospodarki oraz jej dostosowanie do prawno-organizacyjnych standardów obowiązujących w EWG (istotne zwłaszcza w perspektywie utworzenia Jednolitego Rynku Europejskiego).³³

3.2. Współpraca handlowa

Umowa zobowiązywała strony porozumienia do wzajemnego przyznania w wymianie handlowej klauzuli najwyższego uprzywilejowania, zgodnie z zasadami Układu Ogólnego w Sprawie Taryf Celnych i Handlu GATT oraz Protokołu przystąpienia Polski do GATT.³⁴ Kwestią zasadniczej wagi była eliminacja dyskryminacyjnych ograniczeń ilościowych towarów eksportowanych z Polski do państw EWG. W czasie negocjowania Umowy, Strona polska starała się o zniesienie tych ograniczeń, w ostateczności o określenie harmonogramu ich eliminacji. Przedstawiciele Wspólnot zaakceptowali to drugie rozwiązanie. Porozumienie przewidywało zniesienie ograniczeń ilościowych w handlu z państwami członkowskimi EWG w trzech etapach, w przeciągu pięciu lat.³⁵

³³ Zob.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami*, s. 7. Umowa weszła w życie 1 grudnia 1989 r.

³⁴ „Umawiające się strony potwierdzają zobowiązanie wzajemnego przyznania sobie klauzuli najwyższego uprzywilejowania zgodnie z Układem Ogólnym w Sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT) oraz Protokołem przystąpienia Polski do GATT” (Umowa PRL – EWG, rozdz. I, art. 2).

³⁵ „Wspólnota – zapisano w dokumencie – każdego roku, począwszy od 1990 r., będzie ustalać kontyngenty importowe dla produktów podlegających ograniczeniom ilościowym [...] będzie kontyngenty te regularnie podwyższać, mając na celu ich całkowitą eliminację najpóźniej do 31 grudnia 1994 r.” (Umowa PRL – EWG, rozdz. I, art. 19). Protokół przystąpienia Polski do GATT był dokumentem niekorzystnym, dawał bowiem możliwość zastosowania wobec Polski tylko posunięć ochronnych (towary importowane z PRL), co kłóciło się z klauzulą najwyższego uprzywilejowania zawartą w Umowie z dn. 19 września 1989 r. Artykuł 19 Układu Ogólnego w Sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT) dopuszczał takie ograniczenia importowe, ale musiały być zastosowane wobec wszystkich krajów eksportujących do EWG; zob.: J. Wiczorek, *Dostęp polskiego eksportu do EWG w świetle klauzul ochronnych*, Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego 1989.

Pierwszy etap (pierwszy rok obowiązywania umowy) obejmował likwidację ograniczeń importowych towarów z Polski ujętych w Załączniku nr 1 do umowy, zawierającym listę ok. 580 towarów (Rozdz. I, art. 7). Porównanie spisu towarów Załącznika nr 1 z listą towarów eksportowanych w tamtym czasie przez Polskę do państw członkowskich EWG pokazuje, że załącznik obejmował w większości dobra, które nie były przedmiotem polskiego eksportu do wskazanych państw.³⁶ Likwidacja ograniczeń ilościowych w początkowym okresie obowiązywania porozumienia miała więc charakter czysto propagandowy. Drugi etap (do końca 1992 r.) obejmował likwidację ograniczeń ilościowych towarów wyszczególnionych w Załączniku nr 2, zawierającym ok. 460 pozycji (rozdz. I, art. 8). Uzgodniono, że lista Załącznika nr 2 może być modyfikowana przez ciało przewidziane w porozumieniu, tj. Komisję Mieszaną. Eliminacja ograniczeń ilościowych na tym etapie polegała na ustaleniu kontyngentów importowych na poszczególne towary.³⁷ Trzeci etap znoszenia ograniczeń ilościowych w wymianie handlowej między Polską i EWG (do końca 1994 r.) dotyczył największej liczby towarów wyszczególnionych w Załączniku nr 3, zawierającym ok. 620 pozycji (Rozdz. I, art. 9). EWG zobowiązała się znieść ograniczenia importowe na wymienione towary z pewnymi wyjątkami, które określić miała Komisja Mieszana w ostatnim roku przed całkowitym zniesieniem tych ograniczeń. Należy podkreślić, że Umowa z EWG nie likwidowała ograniczeń wynikających z wcześniejszych porozumień handlowych.³⁸ Wymienione ograniczenia były dla Polski największym problemem i w praktyce zamykały drogę polskim towarom na rynki państw członkowskich EWG.

Kwestią szczególnej wagi w umowie była sprawa handlu artykułami rolnymi. Po trudnych dla Strony polskiej negocjacjach, przedstawiciele Wspólnot zgodzili się udzielić Polsce koncesji w postaci obniżenia ceł lub opłaty wyrównawczej na dziesięć artykułów rolnych wyszczególnionych w Załączniku nr 4 (Rozdz. I, art. 12, redukcję ceł lub opłat przewidziano już od 1 stycznia 1990 r.). Jednocześnie strona polska przyznała EWG analogiczne ulgi celne w dostępie do swojego rynku. Chodziło o 12 artykułów rolnych, których listę zawierał Załącz-

³⁶ Zob.: E. Kawecka-Wyrzykowska, J. Wieczorek, *Przeszkody pozataryfowe w dostępie polskich towarów do rynków rozwiniętych krajów kapitalistycznych w świetle badań ankietowych*, Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu zagranicznego 1989, s. 49.

³⁷ Zob.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami*, s. 11.

³⁸ Dotyczyły one artykułów tekstylnych, stali, bydła opasowego oraz artykułów rolnych (Rozdz. I, art. 3, 4 i 12).

nik nr 5.³⁹ Ustalenia dotyczące handlu artykułami rolnymi z EWG przewidywały możliwość dodatkowych uzgodnień w trakcie realizacji porozumienia, w ramach działań podejmowanych przez Komisję Mieszaną.⁴⁰

Reasumując postanowienia umowy dotyczące spraw handlowych, należy stwierdzić, że porozumienie dawało Polsce zasadniczo dwie konkretne korzyści –przejrzysty harmonogram stopniowego znoszenia dyskryminacyjnych ograniczeń ilościowych w polskim eksporcie do krajów EWG (ograniczonej liczby towarów!) oraz otwarcie rynku EWG dla dzieściu polskich artykułów rolnych z listy Załącznika nr 4.

3.3. Zakres i formy współpracy gospodarczej

Na płaszczyźnie gospodarczej umowa z EWG zakładała współpracę „na możliwie najszerszych podstawach, we wszystkich dziedzinach stonowiących przedmiot wspólnego zainteresowania” (Rozdz. II, art. 18, pkt 1). Chodziło przede wszystkim o wzmocnienie dotychczasowych więzi gospodarczych, a także o związany z rozwojem gospodarczym wzrost poziomu życia społeczeństwa, postęp naukowy i techniczny, poprawę współpracy między jednostkami gospodarczymi (z położeniem szczególnego nacisku na tworzenie przedsiębiorstw mieszanych i rozwijanie kooperacji przemysłowej), wsparcie restrukturyzacji polskiej gospodarki oraz wzajemne otwarcie nowych źródeł zaopatrzenia i nowych rynków (rozdz. I, art. 18, pkt 1).

Jednym z podstawowych celów porozumienia było wsparcie przez Wspólnoty Europejskie systemowej reformy polskiej gospodarki. Ówczesny wiceprzewodniczący Komisji Wspólnot, Frans Andriessen, jeden z sygnatariuszy umowy, wyraził to klarownie w wywiadzie prasowym: „*Musi dojść do stopniowych przekształceń zbliżających Polskę do gospodarki rynkowej, pełnej wolności przedsiębiorstw, nieskrępowanej niczym wymiany międzynarodowej, stworzenia normalnego systemu bankowego i kredytowego*”.⁴¹ Skuteczne przeprowadzenie zmian, na które wskazy-

³⁹ Były to m.in.: sery żółte, pomarańcze, kawa palona, olej sojowy, soki, alkohole, odżywki dla dzieci i gliceryna, zob.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki Polski ze Wspólnotami*, s. 14.

⁴⁰ „Uwzględniając znaczenie handlu towarami rolnymi [...] strony rozpatrywać będą w ramach Komisji Mieszanej określonej w art. 20 Umowy możliwość udzielenia sobie w oparciu o art. 2 [zgodność z GATT i Protokołem przystąpienia Polski do GATT] nowych koncesji dla poszczególnych produktów na zasadach wzajemności i harmonijności” (Umowa PRL-EWG, Rozdz. I, art. 12, pkt 2).

⁴¹ Dodatek do „Polityki”: „Polityka – Export – Import” nr 21 (272), październik 1989.

wał Andriessen, nie byłoby możliwe bez finansowej i merytorycznej pomocy ze strony Wspólnot Europejskich. W przeciwieństwie do spraw handlowych, które w całości podlegały kompetencjom EWG, kwestie szersze, dotyczące ramowych rozwiązań współpracy gospodarczej, szczególnie zaś modernizacji polskiej gospodarki, mogły być podejmowane jedynie przez rządy poszczególnych państw członkowskich EWG. Zarówno Wspólnota, jak i tworzące ją państwa, były żywotnie zainteresowane wspieraniem restrukturyzacji polskiej gospodarki, m.in. poprzez zacieśnianie współpracy między przedsiębiorstwami, realizowanie wspólnych przedsięwzięć badawczo-rozwojowych, doradztwo techniczne oraz wymianę informacji dotyczących funkcjonowania gospodarki wolnorynkowej (Rozdz. II, art. 18, pkt 2). Przedsiębiorstwa z państw członkowskich EWG liczyły bez wątpienia na zdobycie w przyszłości nowego, bardzo atrakcyjnego rynku zbytu w Polsce.

Umowa z EWG przewidywała zacieśnianie współpracy gospodarczej w najważniejszych, strategicznych dziedzinach, takich jak: budownictwo, energetyka, górnictwo, transport, telekomunikacja, ochrona środowiska, przemysł stoczniowy, petrochemiczny i rolno-spożywczy (Rozdz. II, art. 18, pkt 2). W dokumencie mówiło się o tworzeniu sprzyjających warunków współpracy w tych dziedzinach (art. 18, pkt 3). Porozumienie zostało pomyślane w taki sposób, aby w niczym nie ograniczać możliwości działania poszczególnym państwom członkowskim EWG. Współpraca handlowa i gospodarcza między Polską i EWG miała się odbywać na płaszczyźnie kontaktów władz polskich zarówno z instytucjami Wspólnot, jak i z rządami państw członkowskich EWG, „bez uszczerbku dla obowiązków w tym zakresie traktatów ustanawiających Wspólnoty, Umowa [...] jak też każde z podejmowanych w jej ramach działań pozostawiają całkowicie nie naruszone kompetencje państw członkowskich Wspólnot do podejmowania działań dwustronnych w dziedzinie współpracy gospodarczej z Polską oraz, jeśli powstanie taka potrzeba, do zawierania nowych umów o współpracy z Polską” (rozdz. II, art. 19).

Wymagające zadania restrukturyzacji oraz modernizacji polskiej gospodarki nie mogły być zrealizowane bez rozbudowy sektora naukowo-badawczego, co podkreślono w umowie z EWG. Państwa zachodnioeuropejskie miały wielkie doświadczenie w tej dziedzinie i mogły wiele zaoferować Polsce. Lata 80. były okresem dynamicznego rozwoju Wspólnoty, do którego w sposób szczególny przyczynił się sektor naukowo-badawczy, realizujący różnego rodzaju programy badawcze wykorzystywane następnie przez przemysł. Dzięki temu mogły się szybko rozwijać nowoczesne dziedziny produkcji, m.in. przemysł samochodowy i elektroniczny. Pogłębiło to jeszcze bardziej przepaść technologiczną dzielącą gospodarkę państw EWG od

przeżywających zapaść, zacofanych technicznie gospodarek państw socjalistycznych. Art. 18, pkt 2 umowy wskazywał na konieczność promowania „*badania naukowych w wybranych dziedzinach, w których umawiające się strony już współpracują lub mogłyby się zaangażować w przyszłości*”, z dalszym uściśleniem, że powinno się to dokonywać „*w zgodzie z własnymi przepisami i polityką umawiających się stron, wspólnych przedsięwzięć badawczo-rozwojowych, wymiany informacji i kontaktów między naukowcami, instytucjami naukowymi, uczelniami i jednostkami gospodarczymi*” (rozdz. II, art. 18, pkt 3). Działaniom tym miała towarzyszyć współpraca dotycząca „*kształcenia zawodowego i kształcenia kadr kierowniczych*” (rozdz. II, art. 18, pkt 2). Doniosłe znaczenie miały także zawarte w umowie regulacje, umożliwiające włączenie się polskich firm oraz placówek naukowych do programów badawczych realizowanych w państwach członkowskich EWG.

Umowa handlowo-gospodarcza z 1989 r. nie uregulowała wielu spraw istotnych dla stosunków gospodarczych Polski z EWG, np. tworzenia przedsiębiorstw *joint ventures* oraz współpracy finansowej ze Wspólnotami, aczkolwiek przygotowała odpowiedni grunt do przyszłych porozumień także w tych dziedzinach.⁴² Ekonomisci spodziewali się, że w związku z zawarciem umowy zwiększy się w Polsce liczba powstających spółek z udziałem kapitału zagranicznego. Działalność przedsiębiorstw *joint ventures* na etapie zacieśniania współpracy gospodarczej z państwami zachodnimi była dla Polski bardzo ważna „*Tworzenie joint ventures i innego rodzaju bezpośrednie związki z przedsiębiorstwami zachodnioeuropejskimi – jak uważa Elżbieta Kawecka-Wyrzykowska – [...] sprzyjało dostosowaniu się polskich partnerów do wymogów wynikających z realizacji programu budowy jednolitego rynku EWG*”.⁴³ Mimo usilnych zabiegów strony polskiej, umowa nie zawierała konkretnych ustaleń dotyczących współpracy finansowej Polski ze Wspólnotami. Negocjatorzy strony polskiej liczyli poważnie na takie zapisy, gdyż dawały one gwarancję finansowego wsparcia dla polskich reform. Liczono również na pomoc EWG w rozmowach z Klubem Paryskim w sprawie restrukturyzacji polskiego zadłużenia zagranicznego (w tym umorzenia części pożyczek zaciągniętych przez władze PRL w latach 70.), które stanowiło jedną z największych przeszkód dla transformacji polskiej gospodarki na początku lat 90. XX w.

Umowa PRL z EWG ustalała, że funkcję doradczą-decyzyjną we wszystkich sprawach dotyczących współpracy handlowej i gospodarczej

⁴² Por.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Zmiany w dostępie do rynku EWG*, s. 16–17.

⁴³ *Ibidem*, s. 16.

będzie pełnić Komisja Mieszana, złożona z przedstawicieli obu stron porozumienia (Rozdz. III, art. 20, pkt 1a). Zgodnie z zapisami umowy, Komisja miała się zbierać raz w roku lub na specjalnych posiedzeniach, kiedy wymagała tego sytuacja (Rozdz. III, art. 20, pkt 1d). Jej zadaniem było czuwanie nad prawidłową realizacją postanowień porozumienia oraz poszukiwanie rozwiązań mogących wspierać wymianę handlową oraz szeroko rozumianą współpracę gospodarczą Polski z państwami członkowskimi EWG (Rozdz. III, art. 20, pkt 2a i 2b). Umowa wymieniała szczegółowe zadania Komisji. Dotyczyły one m.in. wymiany informacji o planach makroekonomicznych Wspólnoty, przygotowywania oraz przedkładania stronom porozumienia zaleceń służących rozstrzygnięciu kwestii spornych, a także badań różnych aspektów wymiany handlowej, np. stopy wzrostu czy bilansu handlowego (Rozdz. IV, art. 20, pkt 2b).

Realizowane konsekwentnie od przełomowego 1898 r. reformy polityczne i gospodarcze, sprawiły, że porozumienie handlowo-gospodarcze między Polską i EWG odniosło spektakularny sukces. Odważne posunięcia reformatorskie rządu Premiera Tadeusza Mazowieckiego zachęcały przedstawicieli Wspólnot Europejskich do zacieśniania współpracy z Polską. Umowa z 19 września 1989 r. szybko okazała się rozwiązaniem niewystarczającym, skalkulowanym nazbyt ostrożnie przez gremia kierownicze EWF. Porozumienie było bez wątpienia jednym z najważniejszych osiągnięć władz polskich w schyłkowym okresie istnienia PRL. Główny negocjator umowy ze strony polskiej, minister Andrzej Olechowski, w wywiadzie udzielonym „Polityce” w październiku 1989 r. stwierdził: „porozumienie przenosi Polskę z bardzo [...] nielicznej, najgorzej traktowanej w dziedzinie handlu grupy państw [...] do innej kategorii [...], w stosunkach z EWG przestaliśmy być dyskryminowani”.⁴⁴

Podpisanie Umowy handlowo-gospodarczej między Polską i EWG odbiło się szerokim echem zarówno w mediach polskich, jak i zagranicznych.⁴⁵ W niespełna miesiąc po jej podpisaniu, przedstawiciele Wspól-

⁴⁴ Odnosząc się do poruszanej przy okazji negocjowania umowy sprawy ewentualnego stowarzyszenia Polski ze Wspólnotami, A. Olechowski przyznał, że: „[...] pojawiała się w różnej formie podczas wszystkich spotkań Fransa Andriessena i Rolanda Dumasa w Polsce, głównych negocjatorów ze strony wspólnotowej. Nie ukrywaliśmy też nadziei, że będziemy kiedyś członkiem EWG lub – może inaczej – zintegrowanej gospodarczo Europy” (Dodatek do „Polityki”: „Polityka – Export – Import”, Nr 21 (272), październik 1989).

⁴⁵ Roland Dumas i Frans Andriessen nie kryli, że Umowa PRL–EWG to nowy rozdział w stosunkach Polski ze Wspólnotami. W wywiadzie dla „Rzeczpospolitej” R. Dumas stwierdził: „Umowa ułatwi eksport polskich towarów na rynek EWG. Buduje podwaliny pod przyszłą współpracę gospodarczą”. Z kolei F. Andriessen uważał, że umowa „oznacza normalizację stosunków między obu stronami i jest początkiem nowej drogi w rozwijaniu dalszej współpracy”, „Rzeczpospolita”, 20.09.1989.

not Europejskich podjęli decyzję o zdecydowanym wyjściu poza dotychczasowy zakres porozumienia. 1 stycznia 1990 r. EWG zawiesiła stosowane wcześniej ograniczenia w polskim eksporcie niektórych towarów do państw członkowskich EWG. Pierwotnie, zgodnie z ustaleniami Umowy z 1989 r., ograniczenia te miały być znoszone stopniowo, w okresie pięciu lat od wejścia w życie porozumienia. Tak więc już z chwilą wejścia w życie umowy, najważniejsza i zarazem najtrudniejsza podczas negocjacji kwestia przestała istnieć. Przestały też obowiązywać ustalenia dotyczące tej regulacji. Uzyskane od EWG jednostronne preferencje dla polskiego eksportu były wielkim postępem w porównaniu do zaproponowanego w Umowie z 1989 r. harmonogramu stopniowego znoszenia ograniczeń ilościowych. Ponadto, również od 1 stycznia 1990 r., Polska (razem z Węgrami) została włączona do systemu powszechnych preferencji celnych w ramach systemu GSP przeznaczonego do tej pory dla tzw. krajów rozwijających się. Był to system obniżek stawek celnych dla towarów z wymienionej grupy państw stosowany przez EWG od 1972 r. W odniesieniu do Polski miał on za zadanie poprawę konkurencyjności cenowej polskich towarów, i w ten sposób ułatwienie ich eksportu.⁴⁶

Od końca 1989 r., Polska i Węgry, jako państwa przodujące w politycznych oraz rynkowych reformach, zostały objęte wsparciem finansowym koordynowanego przez Komisję Wspólnot Europejskich programu PHARE (Poland and Hungary Assistance for Restructuring their Economies), ustanowionego dla wsparcia demokratyczno-rynkowych reform przez 24 najbardziej uprzemysłowione państwa świata (tzw. grupa G-24). Polska (wraz z Węgrami) zaczęła otrzymywać bezzwrotną pomoc z Programu PHARE począwszy od 1990 r.⁴⁷ W lipcu 1990 r., na fali demokratycznych przemian, podjęte zostały pierwsze nieformalne rozmowy władz polskich z przedstawicielami Wspólnot w sprawie kolejnej planowanej już wtedy umowy – Umowy o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskimi. Niebawem, w październiku 1990 r., Wspólnoty zainicjowały oficjalne rozmowy z Polską na ten temat. Przychylna rozpoczęciu negocjacji stowarzyszeniowych z państwami Europy Środkowo-Wschodniej Komisja uzyskała poparcie dla tej inicjatywy ze strony Rady Ministrów Wspólnot. Oficjalne negocjacje w sprawie umów sto-

⁴⁶ Zob.: *Stosunki Polski z Unią Europejską*, pod. red. E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej, Warszawa: SGH 2002, s. 46.

⁴⁷ Zob.: M. Janus-Hibner, R. Pastusiak, *Programy pomocowe w Polsce*, Warszawa: Ce-DeWu 2004, s. 29–31. Krąg państw korzystających ze środków Programu PHARE powiększył się o pozostałe państwa obozu socjalistycznego – Czechy, Bułgarię, Rumunię, Słowację oraz niektóre były republiki Związku Radzieckiego (Litwę, Estonię, Łotwę), a także państwa bałkańskie (Słowenię, Albanie, Macedonię oraz Bośnię i Hercegowinę).

warzyszeniowych rozpoczęto 20 grudnia 1990 r. Wspólnoty Europejskie zdecydowały się wówczas rozpocząć rozmowy na temat stowarzyszenia z trzema najbardziej zaawansowanymi w reformach państwami, tj. z Węgrami, Polską i Czechosłowacją.⁴⁸

4. Uwagi końcowe

Przez blisko pół wieku Polska (PRL) zmuszona była do uczestniczenia w politycznych, gospodarczych i militarnych strukturach bloku wschodniego. Jako państwo niesuwerenne, pozostające wraz z pozostałymi państwami satelickimi Związku Radzieckiego w izolacji od demokratycznego, rozwijającego się świata zachodniego, Polska nie mogła w pełni wykorzystać swojego potencjału społecznego i gospodarczego. Aż do przełomowego 1989 r. gospodarka PRL nastawiona była przede wszystkim na współpracę z państwami socjalistycznymi, a zwłaszcza ze Związkiem Radzieckim. Niespodziewany i jednocześnie szybki rozpad struktur obozu socjalistycznego, do którego doszło na przełomie lat 80. i 90. XX w., przyniósł załamanie gospodarcze oraz upadek wielu polskich przedsiębiorstw tworzących gospodarcze fundamenty państwa. Upośledzona przez komunistyczną ideologię i ekonomię gospodarka PRL-owska nie miała szans na podjęcie współzawodnictwa gospodarczego w warunkach wolnorynkowych. Do upadku gospodarczego PRL w omawianym okresie przyczyniła się także spuścizna po niefortunnym rządach z lat 70. i 80., które doprowadziły do nadmiernego zadłużenia kraju, zmarnowania olbrzymich środków finansowych otrzymanych od zachodnich instytucji finansowych oraz poważnych błędów i zaniedbań w ówczesnej polityce gospodarczej państwa. Bezsilność komunistycznych władz wobec bankructwa systemu i gospodarki socjalistycznej, a także strach przed społeczno-politycznymi konsekwencjami ówczesnych przemian, uzmysłowiły rządzącym konieczność podjęcia zasadniczych reform państwa. Realizacja tych reform była możliwa wyłącznie we współpracy z partnerami zachodnimi, szczególnie zaś z państwami członkowskimi EWG. Zacieśnianiu tej współpracy sprzyjała wyraźna poprawa stosunków między Wschodem i Zachodem do której doszło na fali *pieriestrojki*.

Analizując rozwój stosunków politycznych i gospodarczych pod koniec lat 80. XX w. między państwami zachodnimi, w tym państwami członkowskimi EWG i państwami socjalistycznymi, należy zwrócić uwagę na wielkie zainteresowanie świata zachodniego sytuacją społeczną i gospodarczą

⁴⁸ Zob.: K. Popowicz, *Historia integracji*, s. 285.

państw rozpadającego się bloku wschodniego. Zainteresowaniu temu towarzyszyły konkretne działania Wspólnot, pomoc przy rozwiązywaniu najbardziej palących problemów państw socjalistycznych, głównie natury ekonomicznej. Jedynymi „żądaniami w zamian” Zachodu były postulaty demokratyzacji życia publicznego oraz podjęcia zdecydowanych reform gospodarczych zmierzających do wprowadzenia gospodarki wolnorynkowej. Wspólnoty Europejskie bacznie przyglądały się biegowi wydarzeń politycznych w państwach rozpadającego się bloku wschodniego. Spośród państw Europy Środkowo-Wschodniej szczególne znaczenie dla Zachodu, w tym dla Wspólnot Europejskich, miała wówczas Polska, która na przełomie lat 80. i 90. wraz z Węgrami i Czechosłowacją była państwem przodującym w politycznych oraz rynkowych reformach.

Wspólnoty Europejskie odegrały kluczową rolę w trudnym procesie transformacji politycznej i gospodarczej Polski. Osiągnięty przez Polskę sukces reformatorski, znany na całym świecie, sukces, za który społeczeństwo polskie musiało zapłacić bardzo wysoką cenę, nie byłoby możliwe, gdyby nie wsparcie ze strony Wspólnot Europejskich, a także gdyby nie stanowcza i konsekwentna polityka reformatorska zapoczątkowana i realizowana przez rząd Premiera Tadeusza Mazowieckiego. Władze solidarnościowe podejmując wyzwanie reform rynkowych, wskazały w jednoznaczny sposób na prozachodni kierunek obrany wówczas przez Polskę. Postawa ta przekonała ostatecznie przywódców Zachodu, że zarówno władze, jak i społeczeństwo polskie, pragną doprowadzić do końca dzieło reformy państwa, dzięki któremu Polska miała odzyskać utraconą po II wojnie światowej należną jej pozycję w Rodzinie Europejskiej.

Abstract

The conditions of economic co-operation between the Polish People's Republic and the European Community's countries shortly before the political system transformation in Poland (1985–1990)

The beginning of closer cooperation between the Polish People's Republic and the European Community's member countries occurred in the second half of the 1980s. The improvement of relations with Western countries became possible due to the changes which took place in the leadership of the Union of Soviet Socialist Republics. They were possible as a result of Mikhail Gorbachev's team coming to power in

the Soviet Union, which started reconstruction of the Soviet system and State, which is now known in the world as „*perestroika*”. Due to the normalisation of relations between the East and the West, the Polish People’s Republic could sign the first really broad economic and trade agreement with the European Economic Community in 1988. This article pertains to the history and political conditions of cooperation between the Polish People’s Republic and the European Economic Community after the World War 2. The author focuses on the economic and trade cooperation, which at that time constituted the only possible area of cooperation between Western countries and Poland as a socialistic country. The article describes in detail *The Agreement between The Polish People’s Republic and The European Economic Community on the Trade and Economic Co-operation* from 19 September 1989 which is one of the most important economic agreements signed by Poland after the World War 2.